

ZEE WOORDEN

Een speurtocht naar de naamsverklaring van zandbanken, geulen en andere ‘zee-begrippen’

Heb je wel eens afgevraagd waarom de zandbank ‘Trapegeer’ zo heet, of hoe de ‘Kabeljauw’ aan zijn naam gekomen is? Of ben je veeleer benieuwd naar de persoon achter de ‘Thorntonbank’ of naar de ontstaansgeschiedenis van de maritieme term ‘kraaiennest’? Geen nood, wij zochten de betekenis van de meest intrigerende zeewoorden voor je op en presenteren hieruit per editie van De Grote Rede twee termen: telkens één naam van een zandbank of geul op zee, en één niet-toponiem. Met de hulp van een experten-team waagt De Grote Rede zich nu ook op het gladde ijs van de historische en etymologische woordverklaring en laat je meegenieten van de ‘best professional judgment’ van deze zeewoordenaars

Magda Devos, Roland Desnerck, Nancy Fockedeij, Jan Haspeslagh, Johan Termote, Tomas Termote, Dries Tys, Carlos Van Cauwenberghe, Arnout Zwaenepoel, Jan Seys

WALVIS/BALEIN

Balein was in het Middelnederlands een synoniem van *walvis*. In die betekenis is het woord intussen al eeuwen in onbruik. De gewone taalgebruiker vandaag denkt bij *balein* allereerst aan de flexibele versterkingsstaafjes in paraplu’s en sommige kledingstukken, die aanvankelijk uit hoornstof van de walvisbaard werden vervaardigd. Balein wordt trouwens ook gebruikt voor de walvisbaard zelf, d.i. de zeefachtige structuur waarmee het dier voedsel uit het water zeft, voor elk van de platen van die structuur, en voor de hoornachtige substantie waaruit de walvisbalein bestaat (en die identiek is aan de stof waaruit onze nagels zijn opgebouwd). Binnen de grotere groep van de walvisachtigen vormen de *baleinwalvissen* een onderorde van in totaal 16 soorten, waartoe alle reuzen van de zee (zoals de blauwe vinvis) behoren. De baleinwalvissen onderscheiden zich van de tandwalvissen

(zoals de potvis, de orka en alle dolfinachtigen) door de aanwezigheid van baleinen in plaats van tanden. Met deze gordijnachtige structuren filteren ze plankton en kleine visjes uit het water.

HOE EEN WAL EEN WALVIS WERD

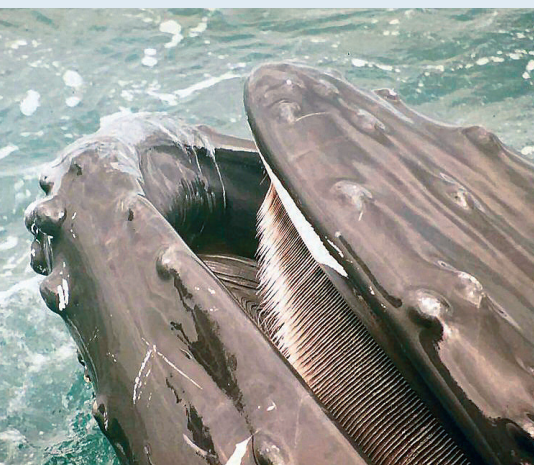
De zeezoogdieren van de orde Cetacea worden in Nederlands sinds de vroegste bronnen *walvis* genoemd. Al in het Oudnederlands spreekt men van *walvisk* (1163, ONW). De oorspronkelijke Germaanse vorm is echter geen samenstelling, maar luidde kortweg *wal*, wat in het Oudengels geattesteerd is als *hwael*, in het Oudhoogduits als *wal* en in het Oudnoors als *hvalr*. Later werd daar in een aantal Germaanse talen ter verduidelijking het woord *vis* aan toegevoegd: naast het Oudnederlands kenden ook al het Oudhoogduits en het Oudnoors de samenstelling *walvis*, resp. als *walfisk* en *hvalfiskr*. De samenstelling is dus tautologisch: het geheel draagt dezelfde betekenis als het eerste deel. Iets vergelijkbaars geldt voor complexe woorden als *muilwier*, *windhond* en *kraanvogel*. Net zoals de oude, enkelvoudige vorm tot vandaag overleeft in Engels *mule* (naast West-Vlaams *muil*) ‘muilwier’ en *crane* ‘kraanvogel’, heet de walvis in het huidige Engels nog steeds *whale*, in het Duits *Wal* (naast *Walfisch*) en in het Zweeds *val*. Nederlands *wal* was nog bekend aan het eind van de 16de eeuw, getuige de opname ervan in het woordenboek van Kiliaan (aangehaald in het MNW en het WNT i.v. *wal*). Uit Middelnederlandse teksten is het woord in zijn korte vorm niet overgeleverd, maar het treedt wel op in de samenstellingen *walschot* en *walspec*, allebei benamingen voor walvisvet (zie die woorden in het MNW). De reden waarom woorden als *wal*, *muil* en

kraan een preciserende toevoeging kregen, is het vermijden van verwarring met gelijkkluidende woorden die iets anders aanduiden. Vanouds kent bijvoorbeeld het Nederlands de woorden *muil*, *wind*, *kraan* en *wal* in een andere en bovendien courantere betekenis.

De verdere etymologie van *wal* is onzeker. Of het woord zijn oorsprong vindt in het Indo-Europees, d.i. de ‘oertaal’ waaruit haast alle Europese en een aantal Aziatische talen zijn afgetakt, is twijfelachtig, aangezien er in deze groep van talen buiten het Germaans geen onbetwistbare zustervormen aan te wijzen vallen. Mogelijk betreft het een erg vroege ontleening aan een niet-Indo-Europese taal. Men denkt daarbij aan de Fins-Oegrische groep, waartoe in Europa het Fins, het Ests en het Hongaars behoren. In dat geval zou Germaans *wal* verwant zijn met o.m. Fins en Ests *kala* ‘vis’ (EWN i.v. *walvis*).

BALEIN IN DE BETEKENIS VAN WALVIS AL EEUWEN IN ONBRUIK

Balein in zijn oorspronkelijke betekenis ‘walvis’ is een middeleeuwse ontleening aan Oudfrans *baleine*. Een belastingtarief van de stad Gent uit 1288 spreekt van *baleins smout*, d.i. walvisvet. De blubber uit de isolerende vetlaag onder de walvishuid werd toen onder meer gebruikt als lampolie. De jongste ons bekende bron waarin *balein* nog voor het zeezoogdier wordt gebruikt, is een in het MNW (i.v. *BALEINE*) aangehaalde tolbrief van de stad Aardenburg uit 1348. Als synoniem van *walvis* was het woord dus geen lang leven beschoren. We kunnen ons afvragen of het ooit wel tot de courante woordenschat heeft behoord. Jacob van Maerlant geeft in zijn natuurencylopedie *Der naturen bloeme* (circa 1270) alleen *walvis* als volkstalige benaming: “Cethe es alre vische meest, dats die walvisch” (de cethe,

■ Bij baleinwalvissen zijn de tanden vervangen door gordijnachtige structuren uit hoornstof die gebruikt worden om plankton en visjes uit het water te filteren (www.planetwhale.com)

de walvis, is de grootste van alle vissen; MNW i.v. WALVISCH).

Het Oudfranse *baleine* voor ‘walvis’ – voor het eerst vermeld in 1080 – komt van Latijn *bal(l)aena*, zelf teruggaand op Grieks *phállaina*, waarvan de verdere oorsprong onzeker is. Volgens het EWN (i.v. BALEIN) is het “wellicht ontleend aan een onbekende brontaal”, maar ook een Indo-Europese oorsprong is niet geheel onmogelijk. Het

woord zou dan afgeleid zijn van een wortel die ‘zwellen’ betekent, zoals in Grieks *phallós* ‘penis’, waaruit Nederlands *fallus*, en in *bal*. Een walvis doet zich aan het oog van de waarnemer inderdaad voor als een gezwollen wezen.

Ook de latere betekenissen van *balein* zijn overgenomen uit het Frans. Uit de baard van een walvis werd een veerkrachtig materiaal gemaakt dat metonymisch ook *balein* werd

genoemd. Omdat dit materiaal veelal in de vorm van repen of staafjes werd gebruikt, bijvoorbeeld ter versteviging van een corset of paraplu, heten nu bij uitbreiding ook staafjes met dezelfde functie maar van ander materiaal *baleinen*. De oudste vermelding van Nederlands *balein* voor ‘veerkrachtig staafje’ vond het WNT (i.v. BALEIN) in het 18de-eeuwse woordenboek van N. Chomel en J.A. De Chalmot.

SPANJAARDBANK

Begin dit jaar stelde de heer J.P. Deblieck, secretaris van de Oostduinkerke garnaalkruiersvereniging *De Spanjaardbank*, aan het VLIZ-infoloket de vraag of kon worden nagegaan naar welke bank zijn vereniging is genoemd, en hoe die ondiepte aan haar naam is gekomen. Het Zeewoordenteam ging met deze vragen aan de slag, maar bij gebrek aan gegevens op zeekaarten of in oude documenten, valt de oorsprong van de naam niet met zekerheid vast te stellen. Hooguit kunnen enkele mogelijke aanknopingspunten voor de opheldering van het raadsel worden gesuggereerd.

SLECHTS ÉÉN BRON...

Al snel kwamen we uit bij een publicatie in het tijdschrift *De Strandvlo* (juni 1987) van de hand van René Billiau, die van intussen overleden oude Panse vissers het volgende vernam:

“Het strand voor De Panne kan in zes parallelle zandbanken worden ingedeeld. Meestal wordt er gekruid tussen de vierde en de vijfde zandbank en tussen de vijfde en de zesde. De dichtst bij het strand gelegen zandbank is de eerste, de verste is de zesde. De vierde zandbank wordt bij ons ‘Kordeelbank’ genoemd, de vijfde de ‘Stakebank’ en de zesde de ‘Uitbank’. Deze laatste is echter niet altijd bereikbaar. Dit kan alleen maar wanneer het erg laag water wordt en als de wind niet ongunstig is, zodat het water niet naar het strand toe wordt gestuwd. Uitzonderlijk kan men soms de zevende bank, dit is de ‘Spanjaardbank’, bereiken.”

Samengevat stelt deze bron dat *Spanjaardbank* een door vissers gebruikte benaming is voor de verst uit de kustlijn gelegen “zandbank”. Wat hier met een woord uit de kustdialecten *bank* wordt genoemd, heet in de Nederlandse terminologie *zandrug*. In deze terminologie zijn zogenaamde zandbanken veel groter en bevinden zich verder zeewaarts dan de op het lage strand voorkomende strandruggen.

Het Vlaamse strand is geen effen vlakte, maar omvat tal van kleinere en grotere reliëfvormen die min of meer continu in evolutie zijn. De opvallendste vormen zijn de strandruggen en de zwinnen, die elkaar telkens afwisselen. Beide lopen evenwijdig

■ *Eén van de mogelijke verklarende pistes voor de oorsprong van de naam Spanjaardbank is dat die verwijst naar een vanuit zee dreigend Spaans gevaar ten tijde van de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648). De naam kan ook een verwijzing bevatten naar de zeeslag tussen de Spaanse Armada en de Engelse oorlogsvloot in 1588. Op het schilderij van Cornelis van Wieringen is de Spaanse Armada te zien, die in 1588 ter hoogte van de ingang tot het Kanaal in de problemen komt (Collectie: Rijksmuseum Amsterdam)*

met de kustlijn en zijn langgerekt van vorm. De eerstgenoemde kunnen tot een meter boven de ernaast gelegen zwinbodem uitsteken. Het aantal strandruggen is min of meer constant en daalt van west naar oost: vijf à zeven ten westen van Nieuwpoort, waar het strand breder (tot 600 m) en vlakker (1,3% helling) is, drie à vier aan de Middenkust tussen Bredene en Zeebrugge, waar het natuurlijk strand smaller is (300 m) en steiler staat (2 à 2,4%) (De Moor 2006). De hoogst gelegen strandruggen en zwinnen worden bij elk laag tij zichtbaar. De laagst gelegen ruggen en zwinnen zijn alleen te zien bij extreem laag (spring)tij, als bovendien de wind uit een gunstige richting waait.

WELKE SPANJAARD?

Vraag blijft waarom die verst uit de kust gelegen strandrug *Spanjaardbank* werd genoemd. De naam lijkt te verwijzen naar een plek in ondiep kustwater waar zich ooit Spanjaarden ophielden. Mogelijk is hier een parallel te trekken met hoe de Spanjaardduin aan zijn naam kwam. Die bijna 30 m hoge duin in Klemsterke nabij de grens met Bredene, in de volksmond bekend onder de naam *de Blekkaard*, bleek tijdens het Beleg van Oostende (1601-1604) een prima observatiepunt voor de Spanjaarden, vanwaaruit ze de door de Geuzen bezette

stad in het vizier konden nemen. In het geval van de Spanjaardbank kan de naam eveneens verwijzen naar dit beleg, waarbij vijandelijke Spaanse aanvallen vanuit zee te verwachten vielen. Evenmin uit te sluiten is een verband met de Slag bij Grevelingen, toen de Spaanse Armada op 8 augustus 1588 in de Frans-Belgische grensstreek een zware nederlaag leed tegen de Engelse vloot. Beide gebeurtenissen wakkerden het gerucht aan dat in onze ondiepe kustwateren misschien nog wel een Spaans scheepswrak – met zilveren schatten aan boord – kon worden ontdekt.

Bronnen

- Billiau R. (1987). Een jaar kruien. *De Strandvlo* 7(2): 63-77.
- Chomel N. & J.A. De Chalmot. Algemeen huishoudelijk, natuur-, zedekundig en kunstwoordenboek. Leiden / Leeuwarden, 1778. 7 delen.
- De Moor G. (2006). *Strandgids. Het Vlaamse Strand – Geomorfologie en dynamiek*. VLIZ. Oostende. 155pp.
- EWN = M. Philippa, F. Debrabandere & A. Quak. Etymologisch woordenboek van het Nederlands. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2003-2009. 4 delen.
- MNW = E. Verwijns & J. Verdam, Middel-Nederlandsch Woordenboek. 's-Gravenhage, 1885-1929. (<http://gtb.inl.nl/?owner=MNW>)
- ONW = Oudnederlands woordenboek. Leiden: Instituut voor Nederlandse Lexicologie, 2009. (<http://gtb.inl.nl/?owner=ONW>)
- WNT = Woordenboek der Nederlandsche Taal. 's Gravenhage/Leiden, 1864-1998 (<http://gtb.inl.nl/?owner=WNT>).
- www.uitinbredene.be